

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Sáfrány Tímea: A nemesszívű jötevő és felejthetetlen főnök. Móricz Vince családja, élete és munkássága
- Bósz Attila: Pechán János, a zeneszerző mérnök
- Timár Gábor: Kataszteri területet magyar lakosságért. Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során
- Mikesy Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1980-as évek (1. rész)
- Nagy Péter: Hogyan keressünk vízimalmot a kataszteri térképen? Pápateszér malmái
- Homok Zsolt – Jakab Réka – Kárpáti Attila István: A budapesti ingatlan-nyilvántartás áttekintő története
- NKFIH-pályázat: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása (OTKA K 132475, K 132606). Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022)

Szabadkán létesítendő honvéd huszár laktanya, lovaglótér és gyakorlótér
elhelyezési vázrajza.

- Szabadka város kataszteri területe 1910-ben, szaggatott vonallal a végleges trianoni határ. A határ északi oldalán maradt szabadkai területrészt a szerb-horvát-szlovén állam meg kívánta szerezni, majd egyezkedés is folyt róla: először Horgost, majd a mai szlovén határvidék egy kis részét is felajánlották érte (Térkép Szabadka szab. kir. város összes területéről mely kitesz 166 076... holdat /Szabadkán létesítendő honvéd huszár laktanya, lovaglótér és gyakorlótér elhelyezési vázrajza 1900/. Szabadka, 1887. Weinwurm A. Bp.; HM-HIM, G 1 h 651/4.). L. ehhez Timár Gábor cikkét

■ ■ ■ NEM MALMOZUNK, ÉS MÉGIS

Az elmúlt negyedévben is arra törekedtünk, hogy a *Catastrum* hasábjain a katasztertörténet szélesebb tematikájába illeszkedő tanulmányok jelenhessenek meg. Nemzetközi összefogásra is szükségünk volt, mert a Kárpátalján született Móricz Vince pontos születési helyének és időpontjának megállapításához előbb az ottani, majd a romániai levéltáros kollégák segítségét vettük igénybe, és ebben a magyarországi társlevéltárak munkatársai működtek közre. Mindannyiuknak hálásan köszönjük önzetlenségüket.

Sáfrány Tímea és Bósz Attila életrajzi tanulmányai a prozopográfiai kutatások eredményeit gazdagítják, Timár Gábor és Nagy Péter a kataszteri felmérés során keletkezett térkép- és iratanyagot (is) használták kutatásaikhoz, ami tovább erősíti az ilyen jellegű emléktanyag feltárásának szükségességét. A földrajzi névanyag egységességének kialakításában fontos szerepet játszanak az e célra létrehozott szervezetek, Mikesy Gábor cikksorozatának újabb epizódjában a Földrajzinév-bizottság (így!) 1980-as évekbeli tevékenységét mutatja be.

Budapest Főváros Levéltára jelentős értékű térkép- és iratanyaga a magánérdekű és tudományos kutatók széles rétegének kedvelt forráshelye. Az intézmény munkatársai a rendelkezésre álló gyűjtemények alapján mutatják be a fővárosi ingatlan-nyilvántartás történetét, hozzásegítve az érdeklődőket az anyagban való könnyebb eligazodáshoz.

Nem malmoztunk tehát a tavasszal, és ennek eredménye az is, hogy a pápateszéri vízimalmok teljes katalógusát adhatjuk most közre!

■ ■ ■ TARTALOM

Sáfrány Tímea: A nemesszívű jótevő és felejthetetlen főnök. Móricz Vince családja, élete és munkássága.....	3
Bósz Attila: Pechán János, a zeneszerző mérnök.....	13
Timár Gábor: Kataszteri területet magyar lakosságért. Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során.....	21
Mikesy Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1980-as évek (1. rész).....	29
Nagy Péter: Hogyan keressünk vízimalmot a kataszteri térképen? Pápateszér malmai.....	39
Homok Zsolt – Jakab Réka – Kárpáti Attila István: A budapesti ingatlan-nyilvántartás áttekintő története.....	51
NKFIH-pályázat: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása (OTKA K 132475, K 132606). Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022).....	61

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ X. évfolyam, 2. szám

A címlapon: Horgos nagyközség kataszteri térképe jóval Trianon előtt, 1879-ben készült. Ezt a települést ajánlotta fel a Szerb–Horvát–Szlovén Állam delegációja Szabadka városnak a trianoni határ magyar oldalára került északi külterületéért (a mai Tompa, Kelebia és Csikéria falvakért) cserébe. A magyar fél ebbe a – területileg kissé kedvezőtlen – változtatásba csak akkor ment volna bele, ha a délszlávok elfogadják a Népszövetség esetleges, várhatóan hazánknak kedvező döntését a Muravidék egy kisebb részéről. Ebbe a másik fél nem ment bele: csak egy ottani kisebb területet – egy útszakasszal – ajánlottak. Így csere sem lett, és a Népszövetség sem döntött a mai szlovén határ vidékéről (mapire.eu). L. ehhez Timár Gábor cikkét.

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila, Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pászti László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: Zemplén-Vektor Kft., 3900 Szerencs, Csalogány köz 5.

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 6000 Ft, számonként 1500 Ft.

ISSN (papíralapú): 2064-5805 ■ ISSN (online): 2064-6542

SUMMARY

SÁFRÁNY, Tímea: The Noble-hearted Benefactor and Unforgettable Boss. The Family, Life and Work of Vince Móricz

safrany.timea@mnl.gov.hu

Vince Móricz of Técső (1845–1915) was born into an old noble family that had worked in the office, and his ancestors included county officials and members of the parliament for generations. The study of Móricz's extensive family background, his family, and his career presents the person after whom his colleagues named the aid fund supporting the needy family members of cadastral officials.

BÓSZ, Attila: János Pechán, the Composer Engineer

bosz.attila@mnl.gov.hu

Due to his talent, János Pechán did not stand out primarily in engineering, but he gained merit in the field of music composition. His personality was suitable for understanding the abstract world of the arts, but in addition, he carried out his work at the land surveying inspectorate, which he was also the head of for a few years in Pécs, with the utmost dedication and diligence.

TIMÁR, Gábor: Cadastral Area for Hungarian Population. Failed Territorial Exchange during the Establishment of the Hungarian–Yugoslav Border

timar.gabor@ttk.elte.hu

As far as we know, the Hungarian–Yugoslav border demarcation was not particularly interesting from a tactical point of view: in four of the six border sections, the border was placed in the agreed position after the Serbs had made similar proposals for Hungarian corrections to a few villages. The only exceptions to this were the border demarcation committee's proposal for the Lendva region and the asking around the possible swap of northern Szabadka / Subotica and Horgos. According to the League of Nations files, published in 2022, these two spatially distant topics were linked in the League of Nations debates, contributing to the fizzling out of the Commission's border adjustment idea.

MIKESY, Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Selections from the History of the Geographical Names Committee, 1980s (Part I)

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

The Geographical Names Committee has carried out its work in close cooperation with the Kartográfiai Vállalat / Institute of Cartography within a slightly fluctuating legal and organizational framework since the end of the 70s. In addition to the large-scale work (the county volumes of the Hungarian Geographical Directory, the nomenclature of the new world atlas), tasks also arose in the field of locality names and, later, the names of public areas. The revised edition of two earlier works with a map appendix is an emblematic product of the first years.

NAGY, Péter: How to Find a Water Mill on the Cadastral Map? Pápateszér's Mills

npluszp@gmail.com

The cadastral map taken in 1857 shows 25 grain grinding mills in the interior and exterior of the village of Pápateszér, on the waters of the karst springs of Bakonyalja in Pápa. In the 19th century, 14 watermills operated on the Bánya stream, 3 on the Körtvél stream, and 8 on the Szakács stream. Based on the cadastral survey (map and plot register), processing of plot registers, water registers and several years of field work, I present the 25 Pápateszer stream mills, of which four buildings have now been renovated by their owners. In 2019, the Pápateszeri Molnár Guild Association was founded.

HOMOK, Zsolt – JAKAB, Réka – KÁRPÁTI, Attila István: Overview History of the Budapest Real Estate Register

homokzs@bparchiv.hu, jakabr@bparchiv.hu, karpata@bparchiv.hu

The land and real estate registry collection is one of the most frequently used collections of the Budapest Capital Archives (BFL). Research requests and customer service inquiries submitted for land register deposits, title deeds and land register records are primarily related to land office administration, however, some researchers want to learn more about a property for their art history or family history research. An overview of BFL's collection of land registers and real estate records and the history of the Budapest real estate registry helps with research.

SZEPESINÉ SIMON, Éva: Processing of Cadastral Documents (tapu-defter) of the Hungarian Occupation and Subjugation Periphery II. (K 132475, K 132609). Professional Report on the Second Year (2020–2021)

simon.eva@mnl.gov.hu

The four-year project covers the Ottoman censuses (mufassal-defters, timar-defters, timar-ruzhnamches, dzizje-defters) of the Szeged, Szekcső, Szekszárd and Koppány sandsacs (the areas of Bács-Kiskun, Csongrád Counties, Bácska area of Vojvodina, the northern parts of Tolna and Somogy Counties, as well as the southern parts of Fejér and Veszprém Counties) by compiling databases of comparable Hungarian portal censuses and the work is being continued by visualizing the data to make the 16th and 17th century cadastral records available. Professional report on the third year.

SÁFRÁNY TÍMEA

*A nemesszívű jótevő és felejthetetlen főnök Móricz Vince családja, élete és munkássága**

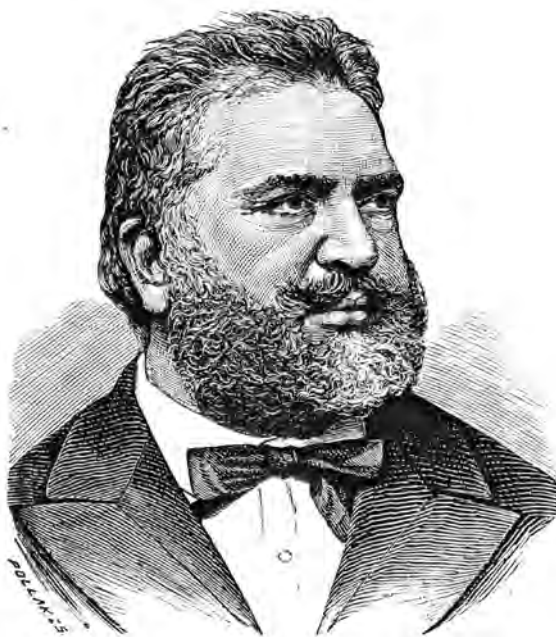

A Móricz család

A técsői Móricz család férfi tagjai nagy számban vettek részt vármegyékük és hazájuk közéletében, így nem meglepő, hogy Vince is hivatali karriert futott be. A források szabta keretek között a kiterjedt család férfitagjainak bemutatása nagy hangsúlyt kap, nem mellőzve azt a gondolatot, hogy Móricz pályájának alakulását családi háttere is befolyásolhatta.

A család 1610-ben nyert nemességet és címet Báthori Gábortól.¹ Birtokaik a Máramaros megyei Técsőn és Taracközön voltak. Vince dédapja, István (1771–?) Kempelen Béla szerint Máramaros főjegyzője, gyerekei közül Sámuel alispán és országgyűlési követ volt.² A nagyapa, Péter (Máramarossziget, 1791 – Debrecen, 1861) szintén eljutott az alispáni tisztségig és Máramaros országgyűlési követeként részt vett az 1832–36. évi és az 1839–40. évi diétákon, a szerepléséről készült titkosrendőri jelentések szerint nem rendelkezett túl nagy tudással, és az ellenzéki párthoz húzott, de követutasítása miatt nem velük voksolt.³

Péternek és Darvay Annának öt fia született, Antal (Máramarossziget, 1817 – Nagykároly, 1888), Károly (Taracköz, 1819 – Máramarossziget, 1894), Sámuel (Taracköz?, 1821 – Pancsova, 1849), Pál (Taracköz, 1826 – Berettyóújfalu, 1903) és Lajos (Taracköz?, 1832 – Szatmárnémeti, 1910).⁴ Károly a neme-

■ Pollák Zsigmond Móricz Pált ábrázoló metszete (Szabadelvűpárti naptár, 1884. 121. Országos Széchényi Könyvtár Digitális Képtárház, DKA-035562)

si testőrség tagja volt, majd Sámuellel együtt részt vett az 1848–49. évi szabadságharcban, utóbbi Pancsovánál elesett. Károlyt Aradon 1849-ben halálra ítélték, majd büntetését 16 évnyi várfogságra enyhítették, végül 1852-ben szabadult. Felesége a máramarosi volt alispán, Pogány Károly lánya, Antónia volt. 1878-ban a leköszönő Pogány Ödön helyére a Szabadelvű Párt tagjaként megválasztották a huszti kerü-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL) A 130 A Magyar kancelláriai levéltár, Levéltári segédletek (= A 130), Illésy - 1m - 1541 (elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon).

2 KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. 7. Maár-Nizsnyay. Bp., 1913. 276. A teljes családról: 275–277.

3 PÁLMÁNY BÉLA: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja. 1825–1848*. Bp., 2011 (= PÁLMÁNY, 2011). 1042.

4 PÁLMÁNY, 2011. 1042. A Móricz-családfa a Family Search – ingyenes, de regisztrációhoz kötött – szolgáltatásában elérhető: <https://www.familysearch.org/tree/pedigree/landscape/GJRV-CFX>, itt az anyakönyveket és gyászjelentéseket az egyes személyekhez hozzákötötték, a még hiányzókat pótoltam, a cikket nem terhelem további internetes elérhetőségekkel. Ha más forrást nem jelölök meg a továbbiakban, akkor azok a családfán megtalálhatóak.

let országgyűlési képviselőjévé, a mandátumát 1881 és 1884 között is betöltötte.⁵

A bihari nábobnak vagy aranyparasztnak is nevezett Móricz Pál 1854-ben Berettyóújfaluban feleségül vette Miskolczy Borbálát, és elhagyva megyéjét itt telepedett le. Testvéreihez hasonlóan ő is országgyűlési képviselő lett, először 1865-ben a Bihar vármegyei Bárándon a Balközép Párt színeiben választották meg képviselőnek, ott, ahol 1848-ban apósa, Miskolczy Károly volt képviselő.⁶ Ezt követően 1869 és 1892 között hét cikluson keresztül képviselte – a bárándin kívül – a szerdahelyi, szarvasi és újvidéki választókerület lakosait. Parlamenti beszédeit, viselkedését a korabeli élclapok is célba vették, Tisza Kálmán hívei közé tartozott, Pált, avagy Palyát tartották a „főmameluknak”.⁷ A *Bolond Istók* jellemzése szerint „Móricz Palya de kövér, Talán mandulával él, Azzal bizony fenyével, a Tisza kenyerével”.⁸ Tiszával való kapcsolatát jelzi az is, hogy az 1869-ben született Pál nevű fiának Tisza Kálmán volt a keresztapja, míg a többi gyerekek általában a családtagok közül választott keresztszülőt. Mikszáth Kálmán *Mameluk élet* című írásában (1899) a miniszterek arról beszélgetnek, hogy Pál haragszik. Ekkor azt kérdezi – „szemrehányóan” – a király személye körüli miniszter, hogy miért, talán nem nevezték ki valakijét, mire az igazságügyi miniszter: „mindenkije hivatalban van”.⁹ Ennek alapján vélelmezhető, hogy Vince karrierjében – Mikszáth véleményétől függetlenül is – szerepet játszhatott a nagybátyja.

Móricz Antal legfiatalabb öccse, Lajos Fényes Bertát (?), 1839 – Szatmárnémeti, 1906)

■ Móricz Antal arcképe, 1870–1871 körül (Déri Múzeum Fotótára, Gondy-Egey 5265 P.)

vette feleségül, így Vince nagybátyja egyben a sógora is lett, hiszen feleségének féltestvére volt Berta.¹⁰

Vince apja, Móricz Antal a családi hagyo-

5 VÉKONY ANTAL: Móricz Károly emlékezete. *A máramaros-szigeti helv. hitv. Lyceum értesítője az 1893/4. évről*. Kiad.: SZILÁGYI ISTVÁN. Máramarossziget, 1894. 15–20.; SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 9. Bp., 1903. 300–301.; BALLABÁS DÁNIEL – PAP JÓZSEF – PÁL JUDIT: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori Magyarországon. 2. Az országgyűlés tagjainak archontológiája*. Eger, 2020. 226. (= BALLABÁS–PAP–PÁL, 2020).

6 BALLABÁS–PAP–PÁL, 2020. 114., 133., 138., 432., 472.; Miskolczy Károlyról: *Az 1848–1849. évi első népképviselési országgyűlés történeti almanachja*. Szerk.: PÁLMÁNY BÉLA. Bp., 2002. 571–573. (= PÁLMÁNY 2002); Móricz Pál. *Budapesti Hírlap*, 23. (1903) 145:2.

7 KÁKAY ARANYOS (KECSKEMÉTHY AURÉL): *Újabb országgyűlési fény- és árnyképek*. Bp., 1866. 75–80.; KÁKAY ARANYOS (KECSKEMÉTHY AURÉL): *Nagy férfaink: legújabb fény- és árnyképek*. Bp., 1874. 59–65.

8 Mameluk melódiák. *Bolond Istók*, 1. (1878) 16:6.

9 MIKSZÁTH KÁLMÁN: *Cikkek és karcolatok, III.* Bp., 1999. 712.

10 Móricz Lajosné Fényes Berta és Móricz Lajos gyászjelentése: Országos Széchényi Könyvtár, Gyászjelentés-gyűjtemény, amely a Pannon Digitális Egyesített Archívum oldalán érhető el (= PanDEA Gyj.), técsői Móricz Lajosné Fényes Berta (1906) és técsői Móricz Lajos (1910).

BŐSZ ATTILA

*Pechán János, a zeneszerző mérnök**

Pechán János életét nem lehet bemutatni zeneszerzői működése nélkül, tulajdonképpen fontosabb is volt ez számára, mint a kenyérkeresetként űzött, bár láthatóan általa is tisztelt mérnöki szakma, ezért talán helyesebb volna „mérnök zeneszerzőként” hivatkozni rá, mint fordítva. Jelen tanulmány is figyelembe vette ezt, valamint azt a tényt, hogy a forrásadottságok szintén az életpálya e része felé terelik a kutatót. Pechán karrierje egy szorgalmas, de nem kimagaslóan tehetséges tisztviselő hivatali működését mutatja, pályája töretlenül ívelt felfelé a felmérési díjnoktól a műszaki tanácsosi pozícióig. Ami életét érdekessé teheti számunkra, az a reáltudományokhoz, a hivatali, mérnöki munkához szükséges világlátástól eltérő lelkület, ami által tehetséges zenésszé és a korszakban elismert komponistává lett.¹

Pechán János Pancsován született 1860. január 21-én Pechán (Pechan) Antal és Kolb (Kolp) Anna legkisebb gyermekeként. Felmenői minden jel szerint német betelepülők voltak, és iparos szakmákkal foglalkoztak, mint apai nagyapja, aki cipésmester volt, vagy apja, aki kőműves, majd kötélgyártó lett. Anyjának ez volt a második házassága, az elsőből három gyermeke született, a másodikból hat, így Pechán Jánost nyolc nagyobb gyermeke után

hozta a világra 44 éves korában.² A család szerény körülmények között élt, mégis tehetséges polgárokat adott a monarchiának, mivel a gyermekekből tanár, mérnök, iskolaigazgató vagy éppen zeneszerző lett.³ A családban korábban nem fordult elő olyan személy, aki zenei pályára lépett volna.

Pancsovát a nemzetiségek együttélése jellemezte, az elemi iskola nyelve a német volt, és Pechán még a reáliskola első három osztályát is így végezte, csak negyedikes korától lett az iskola nyelve a magyar. Németül és magyarul tökéletesen beszélt, de tudott szerbül, horvátul és franciául is. A forrásokból arra lehet következtetni, hogy a német volt az anyanyelve, kottáit, dalait legtöbbször így írta.⁴ A nyelvészet és az irodalom mindig érdekelte, műkedvelőként haláláig foglalkozott ezekkel a tudományokkal is. De általában lenyűgözte a művészet, az iskolában amatőr színjátszó kört alapított „Dilettanten Theater” néven, amely saját házukban tartotta előadásait.⁵

Mégis leginkább a zene vonzotta, római katolikus vallásúként 11 éves korától tagja lett a templomi énekkarnak, ahová Funke József zongoraművész és zeneszerző vette fel. Zenét szeretett volna tanulni, de családja anyagi körülményei ezt nem tették lehetővé, így auto-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Baranya Vármegyei Levéltára (= BaVL), X.56.b. Pécsi Dalárda általános iratai. Pechán Jánosra vonatkozó iratok (= Pechán), illetve MNL BaVL, X.56.c. Pécsi Dalárda kottatára (= Kottatár). Tanulmányom forrásbázisát Pécs város egyik legnagyobb hatású, országosan is elismert egyesületének, a Pécsi Dalárdának (1861–1949) ránk maradt, levéltárunkban található iratai adták. Itt olvasható egy kézirat, amely Pechán Jánost mutatja be ismeretlen szerző tollából, aki azonban vagy személyesen ismerte őt, vagy a család által közölt adatok alapján dolgozhatott, feltevésem szerint a művész-mérnök halála után, az 1930-as években. Az iratok közt van egy kötet is, amely valószínűleg a szerző tulajdona lehetett, és a művein kívül rá vonatkozó újságkivágatokat tartalmaz. Úgy vélem, hogy halála után a családja ajándékozhatta a dalárdának, így őrződött meg és került a levéltárba. A dalárda kottatára őrzi továbbá Pechán műveinek egy részét, 8 kottát.

2 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

3 Pechán Antal a petrinjai tanítóképző igazgatójaként a tanügy terén végzett kiemelkedő munkája jutalmául 1894-ben az uralkodótól megkapta a koronás arany érdemkeresztet. *Budapesti Közlöny*, 28. (1894) 282:1. (dec. 7.).

4 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.; MNL BaVL, X.56.c. Kottatár.

5 Uo.

didakta módon sajátította el a hegedülés művészetét, miután a zene alapjait az énekkarban megtanulta. Tehetsége abban is megmutatkozott, hogy mindössze 14 évesen ő lett a reáliskola vegyes karának karmestere. Ekkor már próbálgatta a zeneszerzést is, több darabját az iskolai kórus énekelte. A hegedülésben olyan szintre jutott, hogy már órákat adott és továbbképezte magát. Első komolyabb művét 16 évesen szerezte, *Die Welt Gottes* volt a címe, ezt jelölte meg Op. 1-ként.⁶

Mivel ez a mű nagy sikert aratott, a szerző úgy döntött, hogy beküldi egy bécsi zenei lapnak, a *Deutsche Kunst und Musikzeitung*nak, amely le is közölte 1878. december 29-i számában. Később számos alkalommal kiadták a műveit Németországban és a Monarchiában, aminek köszönhetően a 20. század első évtizedére – amikor Pécsre kerül, a 11. felmérési felügyelőséghez – immár nemzetközileg elismert zeneszerző lett.⁷

1879-ben fejezte be tanulmányait a pancsovai főreáliskolában. Nem volt jó tanuló, meg kellett ismételnie a 8. osztályt, mert megbukott a bölcsészettől – későbbi pályáját tekintve legalábbis érdekes módon – mennyiségtanból és a mértani rajzolás és ábrázoló mértan tantárgyakból is.⁸ Az ismétlés sem sikerült túl fényesen, mértani rajzolás és ábrázoló mértanból csak elégségest kapott (négy jeggyel érté-

■ A Morgenthau és a Berggruss férfikarra írt művek kottaborítója (MNL BaVL, X.56.b. Pechán)

keltek, az egyes a kitűnő, a négyes az elégtelen volt).⁹ A reáliskola elvégzése után, a következő tanévben a budapesti Műegyetemen matematikát, fizikát és ábrázoló geometriát hallgatott, erről a tanévről május 26-án kapta meg bizonyítványát.¹⁰ A nyári szünetre hazautazván ismét a zenének szentelte magát. A következő

6 MNL BaVL, X.56.b. Pechán.

7 Uo.

8 *A Pancsovai m. kir. állami főreáltanoda 1877/1878. évi értesítője*. Pancsova, 1878. 38.

9 *A Pancsovai m. kir. állami főreáltanoda 1878/1879. évi értesítője*. Pancsova, 1879. 40.

10 Pechán János szolgálati és minősítési táblázata. MNL Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92), No. 25/6. Országos kataszteri felmérés – alkalmazottak törzslapjai, Régi szolgálati és minősítési táblázatok, P, Q, R nevék (= No. 25/6.), fol. 93. Ezekről a forrásokról bővebben lásd: REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat. *Catastrum*, 4. (2017) 2:29–48.

TIMÁR GÁBOR

Kataszteri területet magyar lakosságért

Meghiúsult csereügylet a magyar–jugoszláv határmegállapítás során

A magyar–délszláv határhelyzet a trianoni szerződés életbe lépéséig

A trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírása nem jelentette annak azonnali hatályba lépését. A szerződés rendelkezései értelmében mind a magyar törvényhozásnak, mind az aláíró antant főhatalmak közül legalább háromnak ratifikálnia kellett azt, és az ezt megerősítő nyilatkozatokat Párizsban letétbe kellett helyezni. Ez a folyamat 1921. július 26-án zárult le, a békeszerződés ekkortól hatályos, eddig a pillanatig állt fenn a hadiállapot az aláírók között.

A magyar–délszláv határ keleti részén, a teljes leendő határ bő kétharmadán (Barcstól a leendő magyar–román–délszláv hármastárpontig) az 1918. november 13-án Belgrádban megkötött magyar–antant fegyverszüneti megállapodás értelmében fennálló fegyverszüneti vonal működött határként.¹ Ez a vonal a Maros középvezetékén és Szegeden át húzódva a trianoni határvonalától északra haladt. Lényegében a Szabadka–Baja–Bátaszék–Pécs–Barcs vasútvonal még szerb fennhatóság alatt volt, a demarkációs vonal ettől valamivel északabbra húzódott. Barcstól nyugatra nagyjából a leendő határt követte a délszláv megszállás vonala, azonban helyenként és időnként azon túlterjeszkedett. 1921 augusztusában, a trianoni szerződés életbe lépésekor a délszláv katonaság visszavonult nagyjából a szerződéses határra, azonban nyugaton a korábbi megszállási vonal fenntartásával bent maradtak Szomoróc és Szentistvánlak településeken; ezek közül az elsőt a szerződés nevesítetten Magyarországnak

ítélte, a másik pedig nem szerepelt abban. Az így előálló új demarkációs vonal az, amelyhez képest a határmegállapítás során történt változások egyenlege számítható, és amely magyar vagy délszláv „területi nyereségként” értelmezhető a folyamatban.

A magyar–délszláv határmegállapítás folyamata

A határmegállapító bizottságok (= HMB-k) a békeszerződésekben csak igen vázlatosan leírt új határvonalak tényleges terepi kijelölésére hivatott szervezetek voltak. A trianoni békeszerződés 29. cikke általánosságban, 43. cikke pedig a Szerb-Horvát-Szlovén Állam (= délszláv állam) irányában határozta meg a HMB felállítását. A bizottságba a két érintett állam egy-egy szavazati jogú képviselőt küldött, az antant főhatalmak közül pedig Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán küldött ún. „nem érdekelt” biztosokat, akik országuként egy szavazattal rendelkeztek.² Az Egyesült Államok a békerendezésből kilépett, a trianoni szerződést nem is ratifikálta, így a HMB-be sem delegált biztost.

A bizottság elnöke a brit David Cree alezredes volt, Franciaországot Maurice Marminia alezredes, Olaszországot Giovanni Valvassori vezérkari ezredes, Japánt pedig Heisuke Yanagawa alezredes képviselte. A magyar határbiztos Vassel Károly vezérkari ezredes, a délszláv pedig Vojin Čolak-Antić ezredes volt. A bizottság 1921. nyári megalakulása után 1924 júliusáig működött. A politikai határmegállapítás, vagyis a határvonalról szó-

1 A fegyverszüneti vonal pontos futásával kapcsolatban: TIMÁR GÁBOR: A jugoszláv határ kialakulása. *Trianon 100 Blog*, 2020. július 17. (<https://trianon100.hu/blog-cikk/a-jugoszlav-hatar-kialakulasa>, elérés ideje: 2023. 05. 01.).

2 Részletesen: SUBA JÁNOS: Magyarország trianoni határainak kitzűzése. *Magyar Rendészet*, 21. (2021) 1:217–231.

ló érdemi döntés azonban 1922 végéig gyakorlatilag lezárult, ezt követően már csak a határvonal kialakításának műszaki munkálatait: a határjelek elhelyezését, a határtérképek és a határleírások elkészítését felügyelte a bizottság. A HMB működése felett az antant Párizsban működő delegátusaiból álló és a mindenkor francia külügyminiszter által elnökölt Nagykövetek Tanácsa gyakorolta az operatív felügyeletet.

A Nagykövetek Tanácsa a Párizs-környéki békék által felállított valamennyi HMB számára kötelező Általános Utasításokat, illetve a kizárólag a magyar határokon működő HMB-k számára útmutatást adó Pótutasításokat adott ki a határmegállapító tevékenység alapelveként.³ Ez utóbbiakra azért volt szükség, mert Alexandre Millerand francia miniszterelnök még a trianoni béke aláírása előtt ún. Kísérőlevelet (Lettre d’Envoi) bocsátott közre, amelyben annak lehetőségét említette, hogy a békeszerződés igazságtalanságait a határmegállapítás folyamatában korrigálni lehet. A Kísérőlevél ennek jogi folyamatát csak nagy vonalakban említi: *„De majd, ha a határbizottságok megkezdték munkájukat, ha úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései, mint fentebb mondtuk, valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt, ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltozta-*

tását valamelyik határbizottság kívánatosnak mondja.”⁴

Összefoglalva: a határmódosítás akkor lehetséges, ha

1. a HMB többsége azt javasolja;
2. legalább az egyik érintett fél azt kéri;
3. azt a Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) Tanácsa békés úton jóváhagyja.

A fenti alapon történt a magyar–osztrák határ Pinka-völgyi korrekciója és a magyar–csehszlovák határ somoskőújfalu–somoskői kiigazítása is. A magyar–román HMB is döntött a határ kisebb, négy települést és egy vasútállomást érintő korrekciójáról, azonban ezt egyik érintett fél sem kérte formálisan, ami legalábbis magyar részről kapitális hibának értelmezhető.⁵ A magyar–délszláv HMB a Lendva-vidéken fogalmazott meg határkorrekciós javaslatot; ennek sorsát és a HMB egyéb vitáinak kontextusába helyezését alább ismertetem.

A javaslatot a Nagykövetek Tanácsa útján kellett a Népszövetség elé terjeszteni. A tanács egyes, kisebb jelentőségű esetekben maga is elutasította a javaslatot, illetve az említett román–magyar esetben a tanács levelezett az érintett kormányokkal a mediáció ügyében. És ebben az esetben is a tanács volt az, amely az ügy elhúzódása és a népszövetségi referens bizonytalankodó jelentése után lezárta az ügyet és kitarított a trianoni határvonal mellett.

A magyar–délszláv HMB által végzett politikai határmegállapítás folyamatát a magyar biztos összefoglaló jelentésében írta le.⁶ A bizottság brit elnöke a brit földrajzi társaság folyóiratában közölt cikket a munkáról.⁷ A japán határbiztos tevékenységéről egy szlovén szakmunka is elérhető.⁸

3 VASSEL KÁROLY: *A déli végek elhatárolása a trianoni szerződés szerint a magyar–jugoszláv határrendező bizottság által*. Vassel Károly m. kir. vezérkari tiszteletbeli ezredes, a magyar kormány meghatalmazottjának összefoglaló bizalmas jellegű jelentése. Szeged, 1922 (= VASSEL 1922). 11–13.

4 VASSEL, 1922. 8–11.

5 TIMÁR GÁBOR: *A román–magyar politikai határmegállapítás (1921–1923)*. Az egymillióstól a kataszteri méretarányig. *Catastrum*, 10. (2023) 1:37–53.

6 VASSEL, 1922.

7 CREE, DAVID: *Yugoslav–Hungarian Boundary Commission*. *The Geographical Journal*, 65. (1925) 2:89–110. (= CREE, 1925).

8 BERTALANIĆ, BOŠTJAN: *Lt. Col. Yanagawa Heisuke and the demarcation of Prekmurje*. A Japanese account of the Yugoslav–Hungarian Border Commission’s activities in 1921–1922. *The 20th Century Through Historiographies and Textbooks. Chapters from Japan, East Asia, Slovenia and Southeast Europe*. Eds.: Shiba, Nobuhiro – Lazarević, Žarko. Ljubljana, 2018. 191–202.

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában

Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből, 1980-as évek (1. rész)

A Földrajzinév-bizottság a 70-es évek végétől kissé hullámzó jogi és szervezeti keretek között, de töretlenül végezte a munkáját, szoros együttműködve a Kartográfiai Vállalattal (KV). A nagy lélegzetű munkák mellett (Magyarország földrajzinév-tára megyei kötetei, az új világatlasz névrajza) a helységnevek, később a közterületek neveinek területén is feladatok keletkeztek. Két korábbi munka átdolgozott kiadása térképi melléklettel az első évek emblemikus terméke.

Jogsabályi és szervezeti változások

Az FNB 1975 óta az Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal (OFTH) elnöke és Térképészeti Főosztálya mellett működő véleményező, tanácsadó testület volt. A tevékenysége más ágazatok névhasználatára is hatást gyakorolt, országos szintű feladatkörrel bíró intézményekkel egyeztetett, és döntéseket hozott, azok alkalmazása viszont csak az ágazat keretében volt elvárható (a KV alapvetően az FNB által megvizsgált névanyagot jelentetett meg a nagyközönség számára), a különböző szervek saját gyakorlatuktól függően fogadták el, vagy nem (településrésznevek, víznevek, exonimák stb.). A 10/1974. (III. 31.) MÉM-rendelet eleve csak véleményező funkciót adott a miniszternek (közvetve a bizottságnak) a más tárcához tartozó államigazgatási, vízügyi és közlekedési földrajzi nevek ügyében. Jogsabályba foglalt eljárásrendet eleve csak magyarországi és azon belül a *Földrajzinév-tár* (FNT) tematikájába illeszkedő nevekre határoztak meg. A változások bejelentését és szűrését a rendelet a megyei és fővárosi tanácsok élelmiszer- és mezőgazdasági szakfeladatait ellátó részlegeihez delegálta és a *Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Értesítőt* jelölte meg a közzététel

helyeként. Ez az elképzelés nyomokban sem valósult meg. A megoldandó feladatok zöme magában az OFTH által felöltet szervezeti keretekben, azaz a tágabb értelemben vett polgári térképészetben és a Földrajzinév-bizottságba delegált intézményeknél jelentkezett, továbbá a bizottság munkájára jelentősen rányomták a bélyegüket a nemzetközi ajánlások.

A működés területe és a jogi háttér közötti ellentmondások folytonos útkeresésre motiválták a bizottság munkájában érdekelteket. Az egyik irány a jogsabályi keretek kiszélesítése iránti törekvés volt, a másik irány a földrajzi nevek megállapításában és használatában érdekelt területek minél szélesebb körének a bevonása a bizottsági munkába. A névhasználat egységesítése szempontjából kedvező körülmény lett volna, ha a szervezeti és működési szabályzat szerint képvisellel rendelkező Magyar Rádió és Televízió (MRT) elnöke tagot delegált volna a bizottságba, ez azonban mindig elmaradt, és az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközponttal való kapcsolatfelvétel sem hozta meg az eredményt. A 70-es évek végén kezdődtek az egyeztetések az Országos Környezet- és Természetvédelmi Hivatallal és a Külügyminisztériummal, ezek végül csaknem egy évtized múlva vezettek eredményre. A Honvédelmi Minisztériumot 1979-ben hivatalosan is a Magyar Néphadsereg Térképészeti Intézete váltotta fel.

Az 51/1979-es minisztertanácsi rendelet először emelte ki a földrajzi nevek ügyét a szűk ágazati keretektől (azaz a Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium – MÉM – szintjéről minisztertanácsi szintre), de meghagyva a MÉM felelősségi körében, és egyes földrajzi névi osztályokra való szűkítés nélkül kimondta, hogy „a mezőgazdasági és élelmiszerügyi miniszter [...] megállapítja, illetve véleményezi

a Magyar Népköztársaság területén a földrajzi neveket, szabályozza a külföldi földrajzi nevek hazai térképi használatát”¹

Ezzel a passzussal egészítették ki a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. (III. 11.) Korm. rendelet 13. §-át. Erre támaszkodik a 36. ülésen (1980. június 30.) előterjesztett és a bizottság által jóváhagyott új szervezeti és működési szabályzat (SZMSZ) is. A bizottság feladatai közt az 1975. évi szervezeti és működési szabályzat „a rendeletben meghatározott földrajzi nevek megállapításához és megváltoztatásához” (ti. véleményezés, javaslat, tanácsadás) szövegrésze helyére a jóval általánosabb, „a Magyar Népköztársaság területén a földrajzi nevek megállapításához” szövegrész került. Aláírt példány ugyan nem került a kezembe, mindenesetre a későbbiek fényében úgy tűnik, hogy ezt tekintették irányadónak még az alább részletezett szervezeti változás után is. Érdekes módon a 10/1974-es MÉM-rendelet vonatkozó részleteinek a módosítása elmaradt, így némi inkonzisztencia állt elő, de ez a gyakorlatot már a jogszabályok hierarchija miatt sem befolyásolta.

1981-ben a Minisztertanács a kormánybizottságok radikális csökkentését határozta el, és ugyanerre szólította fel az egyes tárcákat is. Egy rövid ideig reális lehetőségnek tűnt, hogy a MÉM feláldozza az FNB-t az erősebb ágazati érdekeket érvényesítő bizottságok megmentésének oltárán. Talán a tagok osztatlan felháborodásának és a delegáló intézmények informális támogatásának is köszönhető, hogy más megoldás körvonalazódott. Az OFTH „a földmérés és térképészet területén az ágazati irányítás hatékonyságának növelése, a döntések jobb előkészítése és megalapozása, továbbá az ágazati feladatok (kutatási, fejlesztési, tervezési, vetületi, alapponthálózati, felmérési, térképezési, légifényképezési, automatizálási, táv-

érzékelési, erőforráskutatási, földrajzi nevekkel összefüggő, geokartográfiai, térképkiadói, szakemberképzési, továbbképzési és egyéb) végrehajtásának elősegítése, érdekében” újjászervezte a Geodéziai és Kartográfiai Bizottságot (GKB), és ennek keretén belül szakbizottság címen működhetek tovább a korábban önálló bizottságok, így a

- Geodéziai Szakbizottság,
- Felmérési és Automatizálási Szakbizottság,
- Térképészeti Szakbizottság,
- Mérnökgeodéziai Szakbizottság,
- Távérzékelési és Erőforráskutatási Szakbizottság,
- Földrajzinév Szakbizottság

az 1985. évi felsorolás szerint.² A bizottság a dokumentumokban az 1981. decemberi 42. ülésétől kezdve az OFTH Geodéziai és Kartográfiai Bizottsága Földrajzinév-szakbizottsága nevet használta, a rövidítésben megmaradt az Fnb. vagy FNB.³ Földi Ervin volt elnök a következőkben az SZMSZ szerint a szakbizottság vezetője titulust kezdte használni, és megszűnt a titkári poszt, ugyanis a teljes GKB-nak egy titkára volt, kezdetben Bölcsvölgyi Ferenc személyében. Más tekintetben a szervezeti változás nem érintette a bizottság összetételét. Ahogy Földi Ervin is hangsúlyozta az ülésen, „lényegében az eddigi Földrajzinév-bizottsággal azonos körülmények között folytathatja a munkáját”. Bár a szervezeti átalakulás nem jelentett törést az FNB munkájában, az mégis nyilvánvaló, hogy szakbizottságként messzebb került attól, hogy valódi döntéshozó szerv legyen, az általa megfogalmazott irányelvek és egyedi döntések érvényesülése más szereplők alaposágától és következetességétől függött. A bizottság jogállásának rendezése nem került le a napirendről, de csak a 80-as évek második felében nyílt kedvező lehetőség a megvalósítására.

1 51/1979. (XII. 20.) MT rendelet a földmérési és térképészeti tevékenységről szóló 12/1969. (III. 11.) Korm. számú rendelet módosításáról (https://jogkodox.hu/jsz/1979_51_mt_rendelet_1891734, elérés ideje: 2023. 05.05.), 8. §.

2 Részlet A MÉM Földügyi és Térképészeti Hivatal Geodéziai és Kartográfiai Bizottságának szervezeti és működési szabályzatából. Kézirat. 1985. Lechner Tudásközpont Nonprofit Kht.

3 1985-ben az „országos” szó kikerült a hivatal nevéből, tehát OFTH helyett az FTH rövidítés jelölte a működési keretet.

NAGY PÉTER

*Hogyan keressünk vízimalmot a kataszteri térképen?**Pápateszér malmai**

A vízimalom-kutatásaim során számos hasznos tanácsot kaptam dr. Balázs György néprajzkutatótól, a levelezésünk során ezen építménytípus kutatásának fontosságáról készített összefoglalóját az engedélyével most közkinccsé is teszem.

„A folyó vízenergiájának felhasználása munkavégzésre az egyik legrégebb módja a természeti erők munkába fogásának. A 19. század végétől a századfordulón át az első világháborúig nagyon sok kis vízimalom növelte meg teljesítményét, hogy az örlőkőpár mellé hengerszéket, ahhoz transzmissziót, felvonókat, szitát, koptatót tudjon működtetni, s az új divatnak megfelelően, többféle, de főként hófehér lisztet tudjon előállítani. Ennek ellenére a 19–20. század fordulójától a hagyományos malmok – vízi-, száraz- és szélmalomok – száma és főképpen a gabonafeldolgozásban, lisztörlésben betöltött szerepük, teljesítményük arányai drasztikusan csökkentek a hengerszékekkel örlő gőzmalomokkal, majd motoros malmokkal szemben.

A második világháború előtt meglévő 3870 malomból 1948-ra 2270 maradt. 1948-ban azért írták össze a magántulajdonban lévő üzemeket, gyárakat, hogy előkészítsék az államosítást. A kommunista hatalom 1948 és 1961 között 1819 magántulajdonú malmot szüntetett meg, az összes malmoknak 1/5-e maradt meg. 1956 után új lendületet kapott a szocialista hatalom, 1961 és 1964 között további 255 malmot szereltek le, takarmánykeverő üzemek, raktárak lettek belőlük. Amelyiket nem akarták tovább használni (körzetesíteni és termelőszövetkezet, megyei takarmányforgalmi vállalat kezelésébe

adni), azokat lezárták, a gépeket elvitték, ha nem sikerült kiszerezni, összetörték, a vízikerekeket ki kellett venni a helyéről, a zsilipeket elrontani, megsemmisíteni mindent.

Mára néhány tucat maradt csupán, elsősorban üres épület, a belső berendezést a még megmaradtak közül is többnyire széthordták. A mára megmaradtak átvészelve négy-öt évtized állást, pusztulást, egymás után újulnak meg önkormányzatok, magántulajdonosok kezén.”

Pápateszéren a 19. század első felében a pápai Bakonyalja karsztforrásainak vizén 25 kis gabonaörlő malom működött. Az Esterházy grófok pápai uradalmának lajstromozott iratai között van egy 1799. május 9. keltezésű, címlapján latin, tartalmában magyar nyelvű dokumentum, amely felsorolja azon malmokat, „melyeket a Mlgos Pápai Uraságh engedelmeiből részében vagy Contractus mellett árendában jobbágyai bírnak”.¹ A felsorolásban 25 pápateszéri malom szerepel. Az 1857. évi földadó-kataszteri felmérés térképei és iratai, valamint az 1860-as években felvett pápateszéri ingatlan-nyilvántartási telekjegyzőkönyvek ugyancsak 25 vízimalmot jelölnek.²

Az alábbiakban a pápateszéri kataszteri felmérés (térkép és telekkönyv), a pápateszéri telekjegyzőkönyvek, a vízikönyvek és több éves terepi munka alapján mutatom be az egykor volt 25 pápateszéri patakmalom, amelyek közül mára négy épületet tulajdonosaik felújítottak, és 2019-ben megalakult a Pápateszéri Molnár Céh Egyesület.³

* A levéltári kutatásaimat és a terepi munkámat 2012 és 2016 között a Norvég Civil Támogatási Alap, 2020 és 2022 között a Magyar Falu program segítette. Hasznos tanácsokat kaptam dr. Hajósy Adrienne geofizikustól, első vízimalmos könyvem szerkesztőjétől, dr. Balázs György néprajzkutatótól, könyvem lektorától, valamint e cikk írása során a kataszteri jegyzőkönyv német szövegének értelmezéséhez dr. Török Enikőtől, a Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) főlevéltárosától.

1 MNL Országos Levéltára (= OL), P 1216 Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Esterházy család levéltárai, Esterházy család ifjabb fraknoi grófi ágának levéltárai, A pápai uradalom lajstromozott iratai, 35. csomó 40–50. p.
2 MNL OL, S 78 Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, Térképek (= S 78) 2389.; S 79 Térképtár, Kataszteri gyűjtemény, Iratok (= S 79) 1504.-(1-7.).

■ Pápateszér kataszteri térképe, 1857 (MNL OL, S 78-2389.)

A vízimalmot a malomépülethez rajzolt ☼ szimbólum jelöli, Pápateszér község bel- és külterületén 25 ilyen jelölést találunk az 1857-ben felvett kataszteri térképen, valamennyi gabona-őrölő malom volt.⁴

Georeferált térképek

A vízimalmok helyének meghatározására, a kataszteri térképen való kereséshez elsőként javaslom az Arcanum Térképek (<https://www.>

3 NAGY PÉTER: *Pápateszéri molnárcsaládok*. Pápateszér, 2019. NAGY PÉTER: *A pápateszéri malmok vízikönyvei*. Győr, 2014. (= NAGY, 2014). WÖLLER ISTVÁN: *Pápateszéri malmok. Válogatás a helytörténeti, munkásmozgalmi és üzemtörténeti pályázatokból, szakdolgozatokból*. Veszprém, 1978. 81–120.

4 Az 1856. felmérési utasítás jelmagyarázata elérhető a *Catastrum* honlapján: <https://www.catastrum.hu/index.php/hu/jog/instruction/1856-evi-utasitas/jelkulcs>.

HOMOK ZSOLT – JAKAB RÉKA – KÁRPÁTI ATTILA ISTVÁN

A budapesti ingatlan-nyilvántartás áttekintő története

A telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási gyűjtemény Budapest Főváros Levéltárának (BFL) egyik leggyakrabban használt irategyüttese. A telekkönyvi betétekre, tulajdoni lapokra és telekkönyvi alapiratokra leadott kutatási kérések és ügyfélszolgálati megkeresések elsősorban a földhivatali ügyintézésel kapcsolatosak, azonban akadnak olyan kutatók is, akik művészettörténeti vagy családtörténeti kutatásaik miatt szeretnének többet megtudni egy-egy ingatlanról. A BFL telekkönyvi és ingatlan-nyilvántartási gyűjteményének és a budapesti ingatlan-nyilvántartás történetének áttekintő ismertetése segítséget nyújt a kutatásokhoz.

Budai, óbudai és pesti telekjegyzőkönyvek és telekkönyvi betétek (BFL XV.37.a–c)

1973 előtt az ingatlan-nyilvántartás két részből tevődött össze: a kataszteri nyilvántartásból, amely elsősorban adózási célból a földrészletek területét, helyrajzi számát, valamint a talaj minőségét és a művelési ágat tartotta nyilván, valamint a telekkönyvi nyilvántartásból, amely az ingatlanhoz kapcsolódó jogokat, kötelezettségeket és terheket tartalmazta. A párhuzamosan fennálló nyilvántartási rendszerek együttesen biztosították valamely ingatlanra vonatkozó adatok hitelességét. Az országos földadókataszter bevezetéséről Ferenc József 1849. október 20-i pátense intézkedett.¹ 1853-ban a felmérés

és a térképkészítés előfeltételeként megindult a háromszögelési hálózat fejlesztése,² a részletes felmérési munkálatok pedig 1856-ban kezdődtek meg.³

Bár a telekkönyvezés szabályozásáról már a 18. század elejétől több törvénytervezet született, valamint az 1840-es évek reformországgyűléseinek bizottságai is foglalkoztak a kérdéssel, a modern telekkönyvi nyilvántartás az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1852. november 29-i császári nyílt paranccsal történő bevezetésével jelent meg Magyarországon. Az 1853. április 18-án, majd pedig az 1855. december 15-én megjelent igazságügy-miniszteri rendelet – ez utóbbi Telekkönyvi Rendtartás néven vált ismertté – a telekkönyv elkészítése céljából előírta az ingatlanok összeírását, felmérését, valamint az érintettektől az ingatlanok tulajdonjogára és terheire vonatkozó adatok összegyűjtését.

A török kiűzését követően a Budai Kamarai Adminisztráció vezette a budai és a pesti ingatlanok nyilvántartását, majd az a két város privilégiumainak 1703. évi visszaállítása után került vissza a két város tanácsának jogkörébe. Az 1705-ben megalakult budai és az 1733-tól működő pesti városi telekkönyvi hivatal volt felelős a városi ingatlan-nyilvántartás vezetéséért. Budán 1709-től maradtak fenn a teleköszeírások, amelyek tulajdonosonként sorolják fel az adott személy ingatlanait, azok jellegét és területét.⁴ Ezt egészítik ki az 1705-től vezetett

1 Magyar fordítása: TUZA CSILLA: Az 1849. évi császári pátens a földadókataszter bevezetéséről. *Catastrum*, 1. (2014) 4:2–4.

2 A háromszögelés a 17. században kidolgozott eljárás volt egyes pontok egymáshoz viszonyított helyzetének meghatározására. Az eljárás azon alapult, hogy három pont egymáshoz viszonyított helyzete meghatározható, ha ismert az általuk bezárt háromszög két csúcsa közötti szakasz hossza, valamint a belső szögek.

3 BARANYA MARGIT: A telekkönyv funkciója és a telekkönyvi iratok, 1873–1914. *Levéltári Szemle (= LSz)*, 20. (1970) 3:572–618. (= BARANYA, 1970) 578. A kataszteri iratok családtörténeti célú felhasználásához: TÖRÖK ENIKŐ: Hol vannak a gyökereink? Kataszteri iratok és térképek a családtörténet-kutatásban. MNL OL, A hét dokumentuma, 2020. február 25. A felmérések fővárosi vonatkozásairól: ZÁVOCZKI ADRIENN: Óbuda belterületének határleírása. *Catastrum*, 1. (2014) 2: 32–37.; CSIMA PÉTER: Budapest-Budaörs határvonala és határjelei. *Catastrum*, 7. (2020) 2: 33–45.; REISZ T. CSABA: Adalék Buda és Óbuda kataszteri felmérésének történetéhez. *Catastrum*, 8. (2021) 1: 52–64.

4 Budapest Főváros Levéltára (= BFL), IV.1009.a Buda Város Telekhivatalának iratai (=IV.1009.), Teleköszeírások.

telekátírási jegyzőkönyvek, amelyek a budai ingatlanok tulajdonosainak körében bekövetkezett változásokat rögzítették.⁵ Pest esetében 1694-től kezdve maradtak fenn a telekkönyvek, majd 1752-től a telek- és betáblázási könyvek.⁶

Az 1723. évi CVII. törvénycikk vezette be országosan a betáblázási könyveket. A jogszabály elrendelte, hogy a megyék, illetve a városok minden adósságot rögzítsenek, amelyek a területükön fekvő ingatlanokat terhelik. Az 1840. évi XXI. törvénycikk megerősítette az 1723. évi rendelkezéseket, továbbá a városok esetében előírta, hogy a betáblázáshoz a tanács előtt be kell mutatni a kötelezvényt, és a betáblázásról tanácsai végzést kell hozni, amelyet a tanácsülési jegyzőkönyvben is megörökítettek.⁷ Amíg Budán külön kötetekben tartották nyilván a be- és kitáblázásokat – az adósságok nyilvántartásba történő felvételét és törlését –,⁸ addig Pesten ezt a telekkönyvvel együtt vezették. A pesti telek- és betáblázási könyvekbe városrészenként vették fel az ingatlanokat, az utcák és azon belül az ingatlanok elhelyezkedésének sorrendjében. A kötetek tartalmazzák az ingatlan jellegét, házszámát, helyrajzi számát, területét, a birtokosokat, valamint az ingatlan terheinek be- és kitáblázási adatait.

A Telekkönyvi Rendtartás bevezetése több szempontból is változást hozott az ingatlan-nyilvántartásban. Egyfelől az kikerült a városi tanács és a városi telekkönyvi hivatalok jogköréből. Az 1850. január 14-i nyílt parancs elrendelte, hogy a járásbíróóságok fennhatósága alatt létre kell hozni a telekkönyvezésért felelős szervezetet, és ennek hatáskörébe utalták az ingatlan-nyilvántartás vezetését, valamint az ingatlanügyekben történő jogi eljárások lefolytatását. Az 1853. február 16-i nyílt parancs értelmében a telekkönyvezésért a törvényszékeken (1913-ig)

és a járásbíróóságokon létrehozott telekkönyvi hivatalok feleltek.⁹ 1914-től az egységes ingatlan-nyilvántartás bevezetéséig a telekkönyvezési jogkör kizárólagosan a járásbíróóságokhoz tartozott. Az 1850-es évektől a budai és az óbudai telekkönyvezést a Budai Országos Törvényszék, majd 1875. október 1-jétől a Budapesti I–III. Kerületi Királyi Járásbíróóság látta el. Pesten 1854-től 1860-ig a Pesti Országos Törvényszék, majd az 1860-ban visszaállított Pesti Királyi Törvényszék, 1915-től pedig a Budapesti Központi Királyi Járásbíróóság mellett létrehozott telekkönyvi hivatal látta el a telekkönyvi hatósági feladatokat.

A Telekkönyvi Rendtartás a hatáskörré vonatkozó változtatások mellett kötelezővé tette a korábbi telek- és betáblázási könyvek helyett az ún. telekjegyzőkönyvek vezetését. A helyszínelés feladatát ellátó bizottságnak, amely egy kötelezően előírt vizsgával rendelkező telekkönyvi biztosból és egy titkárból állt, minden ingatlant össze kellett írnia, utána kellett járnia a tulajdonos személyének, valamint vázlatos rajzot kellett készítenie a földterületekről. A helyszínelés során készült jegyzőkönyvek, továbbá a már rendelkezésre álló telek- és betáblázási könyvekben szereplő adatok alapján a törvényszékeken és a járásbíróóságokon működő telekkönyvi hivatalokban készítették el a telekjegyzőkönyveket, és a későbbiekben itt vezették őket.

A jogszabály meghatározta a telekjegyzőkönyvek formai és tartalmi követelményeit. A vármegyei, valamint a budai és az óbudai gyakorlat szerint a telekjegyzőkönyveket tulajdonosonként fektették fel, azokon egy személy valamennyi ingatlana szerepelt. A budai és az óbudai telekjegyzőkönyvek adatait németül vették fel, a bejegyzéseket az 1860-as évek elejétől magyarul vezették. Az A-val jelölt birtok-

5 BFL, IV.1009.c Teleklevelék jegyzőkönyvei; IV.1009.d Telekátírási jegyzőkönyvek.

6 BFL, IV.1215.f Pest Város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telekkönyvek; IV.1324.a Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telek- és betáblázási könyvek. A korai pesti telekkönyvezésről részletesen lásd: NAGY LAJOS: Pest város XVII. század végi topográfiájának forrásai. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 14. (1961) 165–170.

7 BARANYA, 1970. 574–575. A városi betáblázási könyvekről: KÁLLAY ISTVÁN: A betáblázási jegyzőkönyv. *LSz*, 37. (1987) 2:18–26.

8 BFL, IV.1009.m Be- és kitáblázási jegyzőkönyvek.

9 MATÚZ GYÖRGY: Telekkönyvi rendszerünk kialakulása és működése, 1840–1973. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica*, Tom. 73. Fasc. 1–64. Szeged, 2010. 511–536. (= MATÚZ, 2010).

NKFIH-PÁLYÁZAT

A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása (OTKA K 132475, K 132606)

Szakmai beszámoló a harmadik évről (2021–2022)

Eredményeink

A kutatócsoport az MNL–BTK TTI konzorciumaként működik. A 2021/22-re kitűzött pályázati cél szakmai megvalósítása kisebb csúszással a tervezett ütem szerint haladt. A kifizetési korlátozás miatt elmaradt külföldi kutatóút a harmadik pályázati évre tervezett forrásfeldolgozás és adatbázis-építés előrehaladását nem befolyásolta, mivel a forrásokat már az OTKA K 108919 számú pályázata során összegyűjtöttük. A pályázati cél megvalósulását veszélyeztető tényező nincs.

1. Defterek tudományos feldolgozása

A harmadik pályázati év célkitűzése a koppányi, szegedi, szekcsői és szekszárdi szandzsákok 16. századi birtokadományozási naplóinak (ruznamçe defteri) feldolgozása volt. Az év folyamán összesen 34 defter adatait rögzítettük. Az „Oszmán összeírások gyűjteménye” című relációs adatbázis tesztfelületére 1173 új rekordot töltöttünk fel, amelyek mindegyike egy-egy szpáhi jellemzően több településből álló birtoktestének és saját katonai előmenetelének adatait tartalmazza. Az idei feltöltéssel 127-re emelkedett az adatbázisban kutatható, Magyarországra vonatkozó 16. századi defterek száma, amelyekben pillanatnyilag összesen 25 306 kereshető birtok-, hely- és személynévi rekord van.

A szegedi és szekcsői szandzsák deftereinek feldolgozása a terveknek megfelelően már elkészült, a szekszárdi és a koppányi szandzsákok 16. századi adatainak betöltése még folyamatban van.

Az új rekordok elsősorban a 16. századi hadtörténeti kutatás számára jelentenek majd

újdonásokat. Az adatbázis több mint 150 magyar vonatkozású kisebb-nagyobb katonai akció, portya és a bennük részt vevő török csapattestek azonosítására biztosít lehetőséget (pl. egy mohácsi szandzsákhhoz tartozó szpáhi az Ördög Mátyás elleni csatában tanúsított vitézségéért kapott javadalomemelés az 1552. 12. 08. – 1552. 12. 17. között kelt szultáni parancs alapján = 1552. 08. 11-én Erazmus von Teuffel ellen a palásti csatában harcolt). A tesztfelületre feltöltött adatok publikálását a redundanciák elkerülése és az adatok további pontosítása miatt csak 2023 végén tervezzük, de megkeresés esetén az adatszolgáltatást már biztosítani tudjuk.

– MNL: Sz. Simon Éva elvégezte a koppányi szandzsák négy birtokadományozási naplójának feldolgozását, valamint a koppányi vlahok 1581/82. évi alkudefterének feltöltését.

– BTK TTI: Fóti Miklós, Dorogi Ilona és Sudár Balázs elvégezték a szegedi, a szekcsői és a szekszárdi szandzsák 30 birtokadományozási naplójának feldolgozását.

A munkát három szakértő segítette:

– BTK TTI: Hegyi Klára folyamatosan végezte a feltöltendő adatok szakmai ellenőrzését.

– MNL: Az Újvidéki Egyetem két tanára, Boris Stojkovski és Miroslav Pavlović elsősorban szláv források elemzésével nyújtottak segítséget egyes helynevek lehetséges eredetének és helyes olvasatának megállapításában. Emellett pilotprojektként folytatták a Dunától délre fekvő hajdani magyar területeken szerveződött, de az Oszmán Birodalomnak már korán törzsterületévé vált szerémi szandzsák 1546. évi összeírásának feldolgozását az erdődi és a herman(vár)i náhijék adattárával.

2. Adatbázis-fejlesztés (Dikális összeírások)

A komparatív kutatások biztosítása érdekében tovább folytattuk a Magyar Kamara által irányított „Porta (dika) összeírások (E 158)” adatbázisának folyamatos fejlesztését. Az oszmán–magyar adatbázisrendszer szinkronizált működésének egyik alapfeltétele az adatbázisokban szereplő településnevek ellátása normalizált névalakokkal és térinformatikai azonosítókkal (ID).

– MNL: Sz. Simon Éva hat, részben vagy egészen hódolt vármegye (Esztergom, Győr, Komárom, Máramaros, Moson, Somogy) településeit látta el a párhuzamos vizualizációt biztosító térinformatikai ID-kkel.

– MNL–BTK TTI: A migrált adatok tesztelését és szükség szerinti javítását Sz. Simon Éva és Demeter Gábor folyamatosan végzi.

A párhuzamos adatbázisok első eredménye Somogy megye 16. századi kondomíniumára vonatkozó térképek elkészítése és azok elemzése (lásd az előadásoknál: Varsó, BTM).

3. Térinformatikai fejlesztés

Célként merült fel a különböző időmetszetekben létező Magyarország-alaptérképek állományának összehangolása, illetve a meglévő állományok alapján a középkorra vonatkozó térkép pontosítása és új kora újkori alaptérkép létrehozása. E célból a Reisz T. Csaba vezette NKFIH-kutatás (K 132723) során készült 1:144 000 léptékű alaptérkép 1912. évi településszintű közigazgatási határait először – időben kisebb ugrásokkal – az 1884. évi, majd a Lipszky János-féle 19. század eleji térkép települési határaival összevetve egy 1:144 000 méretarányú településszintű térképet generáltunk a 18. század végére. Ezt vetületbe húzva ráhelyeztük Engel Pál 1:400 000 léptékű térképére, majd a finomabb felbontású (pontosabb) térkép területi entitásait alapul véve Németh Gábor külső vállalkozó bevonásával megkezdődött az Engel-térképen lévő ponttípusú állomány lokalizációjának korrekciója és a defterekben újonnan megjelenő 16. századi településállomány elhelyezése a térképen. A területi pontosításokhoz a MapiREN található vetületbe húzott katonai térképek névanyaga, a [velemjaro.sk/alkalmazas, a Hungaricanán lévő levéltári térképállomány, Magyarország Földrajzinév Tára, a Lelkes György- és a Gyalay Mihály-féle kötetek nyújtottak segítséget. Így a korábnál nemcsak részletesebb, de pontosabb és a többi projekthez \(akár mai LAU-kódokhoz\) kapcsolódó 16. századi településállomány jön létre, amely a projekt új alaptérképe lesz. A defterek teljes körű feldolgozását követően a középkortól a 20. századig az egyes térképi állományok között az átjárás zökkenőmentes lehet. Jelenleg a ponttípusú entitások korrekciójának mintegy fele \(az eddig feldolgozott defterekhez és dikális összeírásokhoz kapcsolódó állomány\) van készen.](https://</p>
</div>
<div data-bbox=)

– MNL – BTK TTI: a fejlesztést teszteli Demeter Gábor és Sz. Simon Éva.

– BTK TTI: Nagy Béla elkészítette „A szegedi szandzsák települései 1570 körül” c. térképet M=1:400 000-es méretarányban, valamint a „Vlah betelepülés a koppányi szandzsákba 1570-re” és „Vlah betelepülés a koppányi szandzsákba 1580-ra” c. térképeket.

4. Forrásfeltárás

Az idei évre tervezett törökországi hungarikakutatás elmaradt, mert a kutatóút kijelölt időpontja a kormányzati kifizetési korlátozás időszakára esett. A projekt folyamatosága érdekében az isztambuli kutatásokat 2023 első felében szeretnénk pótolni.

5. Tudományos közlések

a) Megjelent publikációk:

MNL – BTK TTI: 1 magyar nyelvű könyv, 2 angol nyelvű cikk, 5 magyar nyelvű cikk, 1 könyvismertetés:

Demeter Gábor – Sz. Simon Éva – F. Romhányi Beatrix – Horváth Gergely Krisztián – Németh Gábor: Creating a database to study settlement level socio-economic development and landuse-changes for the Hungarian Kingdom (1550–1910). Angeliki, Tsorlini; Chrysoula, Boutoura (szerk.) *Digital Approaches to Cartographic Heritage*. Thessaloniki, 2022. 39–53.

Dorogi Ilona: Fóti Miklós – Pánya István. Bodrog vármegye településhálózatának re-

Mélyen tisztelt képviselő Ur.

Dess városban az 1840: 21. t. cz. érselmében, az előbbi földkönyvből és beábrázolási könyvből a telekkönyvet alkéni képzisessé el, hogy minden egyes város résznek, azon kívül a külsőekre nézve is földülőkint p. o. köbányai selkek, városkégeri selkek s. a. t. külön telekkönyvek nyissanak, melyekben minden egyes önálló ingatlan külön telekkönyvi lapot nyers, a minden egyes városrészre vagy külsőki földülőrre nézve előtről 1.-nél kezdett folyó szám minden megpámozott, a tulajdonos neve, az előbbi földkönyvből beírattott a beábrázolt terhek pedig az előbbi beábrázolási könyvből átirattak. -

Ezen telekkönyv hivatalból képzisessé el, s minden igazán képzisessé el, akkor váratott fel a közönség használatára, mely azt minsegy rendszeres s a törvény érselmében képzisessé el művet örömmel üdvözölse, - annyival inkább mert az neki sem fáradságába sem közvesztés költséjébe nem került. -

Az ekkéni közhaznára borsított telekkönyv azután az 1840: 21. t. cz. érselmében kezeltessé el, beírattott abba mind a tulajdonjog változások, mind a beábrázolt terhek. -

1853. éni május 1^{én} az orsz. jog. törv. könyvélelbe lépésén, - az az jogra az ezen törvény alapján érselmében szerzett tulajdonjog, s egyéb dologi jogok Dessén, is méi csak az előbbi telekkönyvbe vezettek be folyvasolag. -

Tör. midőn az 1855. deczember 15^{én} akkori igazságügyi miniszteri telekkönyvi rendelet megjelent, a pesti telekkönyvek zsinse nem vehettek felre, hanem ezek arról fogva a mondott miniszteri rendelet érselmében kezeltessék. -

1861ben az ideigl. törv. szabályok, s később az 1868: IV. t. cikkben foglalt jog. törv. rendszeres a pesti telekkönyvvel is méi nem demissiozessék meg, hanem azok ezen újabb eljárás szabályokkal is összejegyzessék. -

Észreval az 1840: 21. t. cz. folyván képzisessé el Dess városi telekkönyv a legrégibb időről fogva az alaki és anyagi törvényel időközön változások mellett is, az isteni ingatlanokra szerzett tulajdoni, beábrázolási, előbbségi, zálog- s egyéb dologi jogokat kirissessék s bizossizják. -

Emers dolog, hogy az 1840: 21. t. cz. is a telekkönyvek ellépzisessé el csak a szab. kir. városoknál hazgyván meg, hazánk egyéb helyein telekkönyvek nem lépeznek, - valamint ismert dolog az is, hogy az ország minden körszakában, hazánk körségei számára telekjegyzőkönyvek képzisessék, melyek azután, a fent már említett 1855: decz. 15^{én} miniszteri rendelet szerént kezeltessék. -

Kitekintek.

Szövegét írta Jakab Ödön.

Pechan János.

ÉNEK. *Alla marcia. (Közeledik távolból)* *p Più lento.*

ZONGORA. *pp cresc. ff p*

Ki - tekintek,

ki - tekintek az a - bla - kon: Muzsikaszó, la - koda - lom, la - ko - da -

lom. Né - zem, nézem, a mint halad, a mint ha - lad, s ár - va szívem,

ten. mf cresc. pp espressivo

Al rigore di tempo.

ár - va szívem majd meg - sza - kad!

Alla marcia funebre. (Közeledik távolból)

pp cresc. ff

*) A zárjelek között levő zongorarészeket esetleg egy a színpad megett játszó zenekar vehetné át; hogy ebben az esetben melyik kótákkal kezd és végez a zongora az illető helyeken, az a zongorajátszó belátásának fenntartva maradna.

Matczetteő és nyomattó Kunoy Vilmos és Fia zeneműnyomdájában Budapest

- A Kitekintek című mű kottájának első oldala (MNL BaVL, X.56.b. Pechán). L. ehhez Bősz Attila cikkét